

en metafysica, zie p. 94) nergens de namen gevallen zijn van de Franse filosoof Henri Bergson en van de Engelse historicus A. J. Toynbee. Vooral wat deze laatste betreft is dit in het oog springend, omdat er toch belangrijke vergelijkingspunten zijn tussen de *filosoof*-historicus Delfgaauw en de *historicus*-filosoof Toynbee van wie het *magnum opus* gepubliceerd werd tussen 1934 en 1954, dus vóór het verschijnen van *Geschiedenis en Vooruitgang* (1961–1964). Zo kan men bij beide auteurs wijzen op de plaats die het geloof speelt in hun zoektocht naar de zin van de geschiedenis en op het belang dat de menselijke vrijheid hierbij heeft. Tevens is het zo dat beide auteurs vooral de praxis in het christendom accentueren.

Deze enkele bedenkingen nemen evenwel niet weg dat het hier om een waardevol en stimulerend werk gaat. De authenticiteit van Delfgaauws denken waarin de mens, de gelovige en de wijsgeer elkaar in harmonie kunnen vinden, maakt de lectuur van dit boek immers tot een rijke geestelijke en intellectuele ervaring

Raoul BAUER

* * *

EIGENBELANG EN CHRISTELIJKE ETHIEK

Gerrit Manenschijn, *Eigenbelang en christelijke ethiek*. Baarn, Ten Have & Schoten, Westland, 1982, 191 blz.

Op het ogenblik dat individuen en gemeenschappen allerlei pogingen ondernemen om zichzelf tegen de economische crisis of tegen de nucleaire bedreiging van 'de vijand' te beschermen, hebben theologen en moralisten enige moeilijkheden met de christelijke ethiek, meer in het bijzonder de ethiek van de Bergrede. Niet dat zij niet langer meer zouden geloven in wat al zolang bekend staat, maar hun verdediging van de onbaatzuchtige en onvoorwaardelijke kern van het specifiek christelijke handelen dreigt vandaag zo moeilijk aanvaard te worden.

De Amsterdamse moraaltheoloog van Protestantse huize, *Gerrit Manenschijn*, doet met zijn boek *Eigenbelang en christelijke ethiek* een heel verdienstelijke poging om het thema van de rechtvaardigheid in een door belangen bepaalde samenleving in een tegelijk christelijk en ethisch perspectief ter sprake te brengen. Het is alsof hij zich door de psychologische en sociologische realiteit van het eigenbelang uitgedaagd voelt om precies tegen de achtergrond van dit werkzame eigenbelang na te gaan waarin de christelijke ethiek vandaag een bijdrage of een inbreng kan leveren. Concreet betekent dit dat hij alvast dit eigenbelang ernstig wil nemen; hij wil het niet zo maar afwimpelen als onethisch of immoreel. In de aanvang van zijn boek slaagt hij er vlug in aan te tonen dat eigenbelang niet met egoïsme hoeft samen te vallen en dat vele vormen van handelen *ook* eigenbelang inhouden, zonder dat dit eigenbelang het ultieme motief van dit handelen moet worden. Als de auteur stelt dat hij onder eigenbelang als doel van het handelen alles verstaat wat hem als handelende persoon in staat stelt datgene te verkrijgen wat tot zijn welzijn behoort, dan nog hoeft deze doel-

stelling niet al te vlug als egoïstisch geïnterpreteerd te worden. Hij kan immers stellen dat het ijveren voor een rechtvaardige maatschappij zijn welzijn verruimt. We moeten ons met andere woorden afvragen waarin het eigen belang bestaat en wat het eigen welzijn vooronderstelt. Geen enkele mens zit in zijn privé-particulariteit opgesloten of put uit die zogenoemde eigenheid de voldoende grondstof voor de uitbouw van zijn onverdeeldheid of individualiteit. Nagenoeg iedereen realiseert zich het feit dat hij anderen nodig heeft en dat de aanwezigheid van die anderen tot zijn welzijn behoort, al heeft hij met hen soms een massa conflicten en moeilijkheden. Ook kan hij veel genoegen beleven in zijn omgang met die anderen, waardoor hij kan zeggen dat hij veel voor die anderen wil opbrengen. En toch dient dit laatste niet noodzakelijkerwijze gezien te worden als handelen tegen het eigenbelang of tegen het eigen welzijnservaren. Het moet op die manier toch duidelijk zijn dat de noties 'eigen belang' en 'welzijn' vrij relatieve begrippen zijn, omdat wellicht niemand heel precies weet waarin zijn eigenbelang bestaat en hoe dit belang met dat van de anderen verstrengd zit. Nog moeilijker wordt dit eigenbelang en dit welzijn als ze in de uitdrukkelijke politieke context moeten geplaatst worden. Aan dit aspect van het probleem besteedt Gerrit Manenschijn in zijn boek de meeste aandacht. Niet altijd met de zelfde deskundigheid. Hij bespreekt enkele aspecten van de politieke filosofie van Plato, Hobbes, Rousseau, Kant, Hegel en Marx, alsook de rechtvaardigheidstheorie van John Rawls. Hierbij wordt niet alleen vlug duidelijk dat de collectieve context met zijn spanningsverhoudingen en conflict-situaties meebrengt dat het eigenbelang hier een andere draagwijdte krijgt, maar ook dat een goede samenleving onmogelijk wordt als eigenbelang het enige beginsel voor het sociale gedrag wordt. Strikt genomen kan de rechtvaardigheid tegen het eigenbelang ingaan. En aangezien Manenschijn aanvaardt dat de rechtvaardigheid in onze pluralistische maatschappijen moet opgevat worden in het perspectief van de bijbelse gerechtigheid, dan doorbreekt hij de uiteindelijk al te enge grenzen waarbinnen het eigenbelang dreigt te heersen. Voor deze doorbraak introduceert hij de notie wederkerigheid. En "dit beginsel van de *reciprociteit* of wederkerigheid, dat ten grondslag ligt aan elk principe van gerechtigheid, kan alleen werkelijkheid worden als er de bereidheid is je in te denken in de persoon van de ander. Daarmee is sympathie een normatief-antropologische voorwaarde voor het sociale principe *gerechtigheid*". Bijgevolg is het voor de auteur duidelijk dat rechtvaardigheid het eigenbelang altijd behoort te overspelen: "De vraag of een bepaald eigenbelang mag, kan niet vanuit het eigenbelang zelf worden beslist, alleen vanuit rechtvaardigheid". Met dit standpunt komt Manenschijn wel heel dicht in de buurt bij het denken van Emmanuel Levinas, die in het hier besproken boek jammer genoeg niet ter sprake komt. Levinas beklemtoont in zijn ethisch denken de prioriteit van de andere en de ondergeschiktheid van het eigenbelang: de andere dwingt mij, welke mijn particuliere belangen ook moge zijn, jegens hem gerechtigheid te laten geschieden. Levinas voert hier metafysische gronden voor aan; hiervoor schijnt Manenschijn geïnspireerd door het angelsaksische denken, wel terug te schrikken.

Waarin bestaat nu de inbreng van de christelijke ethiek in het politieke? Manenschijn geloof niet in een onduidelijke en onmiddellijke toepassing van bijbelse voorschriften; terecht zo menen we. Hij wil niet uitgaan van een compleet ingevulde christelijke ethiek, maar van een bepaalde praktijk of maatregel die vanuit een christelijk standpunt wordt getoetst. Tot dit voorzichtig

standpunt beperkt Manenschijn zich jammer genoeg niet. Een voorzichtig standpunt zou er kunnen in bestaan te stellen dat een positieve christelijke politiek niet bestaat en dat het engagement van de christenen erin zou kunnen bestaan een waakzame en geargumenteerde kritische houding aan te nemen. In dit perspectief neemt een christelijke politiek alleen een negatieve positie in. Zo radicaal voorzichtig is Manenschijn niet. Hij opteert voor een *theologische theorie* over de verhouding tussen geloof en politiek, opdat christenen zouden kunnen uitmaken "welke politiek ze dienen vóór te staan dan wel áf te wijzen, en vooral wat wél en wat níet gepolitiseerd moet worden, wil het leven dragelijk blijven". In dit verband vermeldt de auteur een theologie van het 'Koninkrijk Gods', waarvan de verwerkelijking op aarde uiteraard slechts een eindig en onvolmaakt karakter kan hebben. Wij stellen ons echter wel de vraag of zo'n theologie niet noodgedwongen in een ideologie met al haar rationalisering en 'verschoningen' dreigt te worden.

Eigenbelang en christelijke ethiek roept heel interessante vragen op. Als boek blijft het beperkt, ook in zijn theologische en moraalfilosofische uitwerking; het is echter niettemin een verdienstelijke bijdrage in de crisistijd waarin eigenbelang een al te enge boventoon haalt.

Jacques DE VISSCHER

PSYCHOANALYSE

Sigmund Freud, *Hoofdpijnen van de psychoanalyse*. Amsterdam-Meppel, Boom, & Deurne, Denis, 1983, 113 blz., 384 Bfr., ISBN 90 6009 5545.

Buiten de reeks van de nu toch al prestigieuze Verzamelde Werken van Sigmund Freud, uitgegeven door Boom, verscheen deze klassieke tekst uit de geschiedenis van de psychoanalyse. Sigmund Freud schreef deze 'Abriss der Psychoanalyse' op het einde van zijn leven: in juli 1938 kort voor een van de vele zware operaties die hij onderging. Deze tekst bleef onafgewerkt en verscheen, posthuum, in 1940, simultaan in het Duits en in een Engelse vertaling. Freud overleed in 1939 op drieëntachtigjarige leeftijd.

De lezer krijgt inderdaad *hoofdpijnen*, geschreven in een gebalde en synthetische stijl, helder en zakelijk. Wie al iets over Freud gehoord heeft en enigszins met zijn werk kennis gemaakt heeft, krijgt een uitstekende studietekst die een heel aandachtige lectuur verdient. Sterker nog: hij kan gelezen worden zoals wijzgeren een klassieke tekst analyseren, omdat deze 'Abriss' precies de basiscomponenten levert voor een antropologie die tegelijk rijk is aan kennistheoretische, ethische en ontologische implicaties.

Freuds tekst bestaat uit drie delen. Het eerste deel: 'de geest en zijn functioneren' bevat vijf hoofdstukken: Het psychische apparaat. De driftenleer. De ontwikkeling van de seksuele functie. De psychische kwaliteiten en een uitvoerige Toelichting aan de hand van de droomverklaring. Het tweede deel handelt over 'De praktische taak' met als hoofdstukken: De psychoanalytische techniek en Een proeve van psychoanalytische werkzaamheid. Een derde en laatste deel: 'De theoretische winst' bespreekt Het psychische apparaat en de buitenwereld